

PRIOLOG DATIRANJU STAROHRVATSKIH SPOMENIKA PLETERNE DEKORACIJE

MIRKO ŠEPER

Pitanje datiranja starohrvatskih spomenika pleterne dekoracije nalazi se još uvijek — gotovo sedamdeset godina nakon prve značajnije publikacije tih spomenika¹ — u povojima. A to je pitanje od odsudne važnosti za rješenje čitavoga problema starohrvatske pleterne dekoracije. Kad riješimo pitanje kronologije tih spomenika, onda smo na najboljem putu, da dobijemo opću sliku razvoja te dekoracije i da riješimo i pitanje njenoga podrijetla.

Tek kad točno ili barem približno točno odredimo, koji se elementi pleterne dekoracije i u kakvom obliku javljaju u pojedinim vremenskim odsjecima, tek onda ćemo moći utvrditi, kad se ona uopće počinje javljati i kad nestaje iz likovnoga stvaranja u Hrvatskoj. U datiranju tih spomenika zaustavili smo se na Višeslavljevoj krstionici. I kako smo je vremenski fiksirali oko god. 800 — nakon što su je Cattaneo i Stükelberg na temelju naslućivanja tako datirali — a smatramo je najstarijim tipično starohrvatskim spomenikom, to smo onda iz toga povukli zaključak: Prije početka IX. st. ne javlja se tipična starohrvatska pleterska dekoracija. A kako se u Italiji analogna pleterna dekoracija javlja već i prije, to je onda jasno, da je ta dekoracija u Hrvatskoj preuzeta iz Italije. Ovdje je stao i naš najistaknutiji istraživač starohrvatske umjetnosti Lj. Karaman, iako je već i prije bilo domaćih istraživača, koji su nastojali pomaknuti donju granicu pojave starohrvatskih pleternih spomenika na početak VIII. st.²

Želimo li doći do stilskih i epigrafskih kriterija za datiranje tih spomenika, moramo u prvom redu uzeti u obzir spomenike, koji su datirani direktno (uklesana godina) ili indirektno (imena ličnosti, poznata iz dokumenata ili iz dokumenata poznato doba nastanka pojedinih građevinskih spomenika). Više od epigrafskih kriterija poslužiti će nam — već i radi toga, što su epigrafski spomenici rijetki — kod datiranja pleterskih spomenika stilski kriteriji, koje možemo dobiti analizom pojedinih dekorativnih elemenata. Starohrvatska se pleterna dekoracija utisnula u historijskom razvoju između dvije značajne epohe: između kasnorimsko-starokršćanske i romaničke umjetnosti. Te su dvije epohe nužno morale

¹ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolini, Zagreb 1888.

² Ibidem. — F. Radić, Graditeljski uresni i nadpisni ulomci hrvatsko-bizantskoga sloga sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu, Starohrvatska prosvjeta, IV, 1898.

djelovati i na razvoj starohrvatske pleterne dekoracije; unutar toga okvira treba smjestiti sve starohrvatske spomenike. Utjecaj tih dviju epoha povijesti umjetnosti odražava se u preuzimanju pojedinih dekorativnih elemenata; ovi nam onda mogu ukazivati na veću ili manju vremensku udaljenost pojedinih naših spomenika od tih dviju epoha.

Budući da naših datiranih spomenika pleterne dekoracije ima relativno malo, morat ćemo se poslužiti i analogijama iz italske pleterne dekoracije istoga razdoblja. Analiza spomenika s ovu i onu stranu Jadrana pokazala je, možemo reći, gotovo apsolutnu identičnost jednoga dijela tih spomenika. Identičnost se očituje u općem karakteru i tendenciji te dekoracije, u rasporedu i grupiranju pojedinih dekorativnih elemenata i u pojedinim dekorativnim motivima. Ne ulazeći u pitanje uzročne povezanosti pojave starohrvatske i italske pleterne dekoracije, možemo se zbog gore navedenih razloga u pitanju datiranja naših spomenika punim pravom poslužiti analogijama iz italske pleterne dekoracije ranoga Srednjeg vijeka.

Analizirajući na taj način naše pleterne spomenike dobit ćemo određene kriterije epigrafskoga i stilskoga karaktera, koji će nam moći poslužiti kao baza za približno datiranje inače nedatiranih spomenika. Samo epigrafski ili samo stilski kriteriji ne će biti dovoljno čvrsti temelj za datiranje nedatiranih spomenika: tek podudaranje jednih i drugih (eventualno još uz arhivske podatke) moći će pružiti sigurnost u datiranju spomenika. Tako ćemo dobiti niz indirektno datiranih spomenika, koji će nam prilično jasno moći ilustrirati razvoj starohrvatske pleterne dekoracije. Što će niz takvih spomenika biti povezaniji i jasniji i u kronologiji kontinuiraniji, to ćemo lakše moći datirati novonađene spomenike.

*

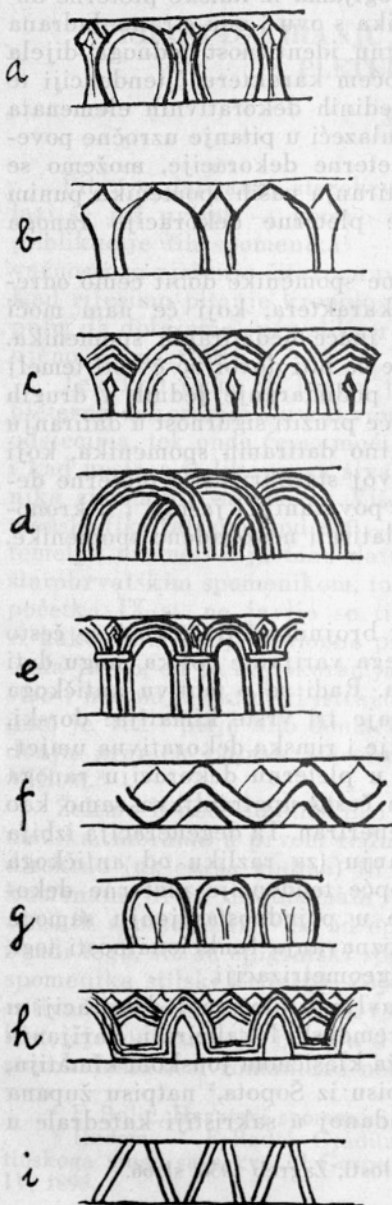
Ovdje se želim osvrnuti na jedan od brojnih motiva, koji se često primjenjuje u pleternoj dekoraciji, a kojega varijante oblika mogu dati izvjesnu osnovicu za datiranje spomenika. Radi se o motivu antičkoga kimatija. Antička, grčka dekoracija poznaje tri vrste kimatija: dorski, jonski i lezbijski. Motiv kimatija preuzela je i rimska dekorativna umjetnost, a preko nje, možda, prešao je on i u pleternu dekoraciju ranoga Srednjeg vijeka. Ovdje se kimatij veoma često upotrebljava samo kao jednostavni dekorativni element, već degeneriran. Ta degeneracija izbija s jedne strane u sve plošnijem oblikovanju (za razliku od antičkoga plastičnoga oblikovanja) kao posljedici opće tendencije pleterne dekoracije prema plošnosti, a s druge strane u pojednostavljenju samoga motiva: pojednostavljenje je rezultat nepoznavanja funkcionalnosti toga antičkog motiva i opće tendencije prema geometrizaciji.

Taj se tip degeneriranoga kimatija javlja u pleternoj dekoraciji u nekoliko varijanata, koje ćemo pokušati vremenski lokalizirati. Varijantu kimatija s naših spomenika, koja je najbliža klasičnom jonskom kimatiju, nalazimo na primjer na Branimirovu natpisu iz Šopota,³ natpisu župana Prištine iz Ždrapnja,⁴ arkadi ciborija, uzidanoj u sakristiji katedrale u

³ Lj. Karaman, Iz kolijevske hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, sl. 66.

⁴ Ibidem, sl. 64.

Kotoru⁵ i drugdje. Ta varijanta kimatija dolazi među ostalim italiskim spomenicima i na jednom ulomku u San Giorgio di Valpolicella,⁶ o kome se u literaturi veoma mnogo raspravljalo. Potječe vjerovatno iz vremena restauracije crkve u IX. st. To je rustična obradba jonskog kimatija, gdje se ritmički izmjenjuje deblje, mesnato lišće jajolikoga oblika i šiljato lišće. Na našim je spomencima to lišće dano sasvim shematski, gdjegdje nešto

plastičnije (Kotor), a gdjegdje opet (Šopot) sasvim plošno. Natpis iz Šopota možemo datirati razdobljem vladanja kneza Branimira (879—892). Na dvima drugim Branimirovim natpisima na mjestu, gdje kod šopotskoga natpisa stoji kimatij, vidimo motiv troprutnih »pereca«. Takav motiv dolazi onda i na nekim drugim spomenicima pleterne dekoracije kod nas na istom mjestu, kao i na šopotskom natpisu. Zato se čini, da je negdje koncem IX. st., u Branimirovo doba, motiv kimatija na našim spomenicima zamijenjen motivom »pereca«, a šopotski će natpis biti stariji od onoga iz Nina i Gornjega Muća. U završnoj fazi pleterne dekoracije (XI. st.) javlja se ponovno, kao i neki drugi antički motivi, i kimatij. Imamo ga na primjer na arkadi ciborija u Kotoru i na dekoraciji grede septuma iz svete Marije u Biskupiji. Prema tome, već se u prvoj polovini XI. st. vraća u pleternu dekoraciju varijanta kimatija, koja stoji najbliže antičkom jonskom kimatiju (na priloženom crtežu a i b).

Slijedeću varijantu pokazuje kimatij s natpisa kneza Trpimira iz Rižinica.⁷ Tu je jajoliki list riješen tropruto, te je na vrhu neznatno zašiljen. Između jajolikih listova dolaze šiljati listići s jako naglašenim uzdužnim rebrom. Kimatij je riješen sasvim linearno. U Italiji nalazimo tu varijantu na primjer na ciboriju iz Ferentina (vrijeme pape Lava III., 795 do 816). Čini se, da ovu varijantu kima-

⁵ Isti, O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji, Vjesnik Hrv. arh. dr., NS XXII do XXIII, 1941—42, str. 95.

⁶ E. Schaffran, Die Kunst der Langobarden in Italien, Jena 1941, Taf. 18 c.

⁷ F. Šišić, Priručnik izvora, Zagreb 1914, str. 118.

tija možemo u našim krajevima datirati otprilike u prvu polovinu IX. st. (na priloženom crtežu c).

Jedna od često primjenjivanih varijanata ima oblik lukova, koji se međusobno sijeku, a formirani su od tropruta (priloženi crtež d). Ta je varijanta datirana Mutimirovim zabatom iz sv. Luke na Uzdolju — kraj IX. st.⁸ U istoj je funkciji vidimo, među ostalim, i na ciboriju sv. Marte iz Biaća. Varijanta nam je, doduše, poznata već s fragmenata iz Sta Maria in Cosmedin u Rimu (vrijeme pape Hadrijana I., 772—795), kao i s jedne naše nedatirane ploče iz sv. Lovre u Pazdigradu.⁹ Međutim, na tim dekoriranim pločama ovaj motiv ne stoji na mjestu, gdje u pleternoj dekoraciji obično nailazimo na kimatij, niti vrši funkciju kimatija. Pojava toga motiva u Italiji u starije vrijeme ne protivuriječi ništa našem datiranju: to je, konačno, motiv, koji je već otprije postojao u pleternoj dekoraciji. No, kod nas se on počinje upotrebljavati namjesto kimatija, čini se, otprilike koncem IX. st.

Slijedeća varijanta (na priloženom crtežu e) izgubila je već svaku vezu s antičkim kimatijem. Ovdje su se jajoliki listovi pretvorili u niz arkadica, dok su šiljasti listići nestali: uspomena na njih su rombići u sfernim trokutima između lukova. Arkadice su riješene višepruto, a vertikalni su prutovi u određenoj visini presječeni horizontalnim prutićem. Tako je ovdje antički vegetabilni ornament dan već sasvim geometrijski i riješen linearno. Kod nas se ta varijanta javlja na nekoliko nedatiranih spomenika, među ostalim na kapitelu crkve sv. Stjepana »u selu« u poljičkom primorju.¹⁰ U Italiji se ta varijanta kimatija nalazi među ostalim na arkadi u crkvi San Saba u Rimu (vrijeme pape Lava IV., 847—855) i na septumu crkve Sta Maria in Cosmedin (doba pape Hadrijana I.). Ta bi varijanta, prema tome, bila — barem zasada — vremenski lokalizirana od četvrte četvrti VIII. st. do polovine IX. st. Sličan tip kimatija vidimo i na posudi za blagoslovljenu vodu iz sv. Marije u Biskupiji.¹¹ Razlika je samo u tome, što se u sfernim trokutima između arkadica javljaju pri dnu zašiljeni ovali. Čini se, dakle, da se ta varijanta kimatija ponovno vraća u pleternu dekoraciju u njenoj završnoj fazi, to jest na prijelazu prema romanici. To, dakako, vrijedi samo u slučaju, ako je datiranje ulomaka iz sv. Marije u Biskupiji približno točno odnosno ako taj ulomak ne pripada dekoraciji starije crkve na tom mjestu i ako nam je dozvoljeno generaliziranje.

Vjerovatno oko polovine IX. st. možemo datirati sasvim rustificiranu varijantu kimatija (na priloženom crtežu f), koju vidimo na zabatu septuma sv. Marte u Biaćima. Sastoji se od višepruto riješene cik-cak linije, u kojoj svaki trokut ima po jedno oširoko uzdužno rebro.¹² Između šiljaka trokuta nalazimo manje šiljke, koji podsjećaju na šiljaste listiće kimatija. Ova je varijanta slična onoj s trabeacije iz sv. Marije u Biskupiji; razlika je

⁸ L. Marun, Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina, Starohrvatska prosvjeta, NS I, 3—4, str. 286.

⁹ Karaman, Iz kolijevke, sl. 84.

¹⁰ Ibid., sl. 58.

¹¹ Ibid., sl. 51.

¹² Ibid., sl. 43 b.

u tome, što u sv. Mariji imamo nešto sočniji i elegantniji oblik, dok je ovaj iz sv. Marte dan sasvim suho, geometrijski.

S dekoriranog luka iz San Salvatore u Bresciji¹³ poznajemo varijantu kimatija, koja nam nije poznata s naših spomenika. Ovdje je kimatij formiran nizom debelih, sočnih listova s malo upolje izvrnutim rubom i rebrom po sredini. Sočnost listova upućuje na činjenicu, da još nismo u fazi zreloga pletera, nego tek u njegovoj razvojnoj fazi, koju još uvijek podgrijava antička tradicija. Na sličnom polukružnom luku iz Sućurca nalazimo na istom mjestu, kao i kod brescijanskoga luka, niz dosta masivnih, jednostavnih neprofiliranih listova.¹⁴ Kako je sućurački luk stariji od onoga u Bresciji (to uostalom vidimo i na motivu rakovica), bit će da je ta varijanta kimatija bila primjenjivana u dekoraciji u prvoj polovini VIII. st. (na priloženom crtežu g).

Čisto je geometrijski shvaćena varijanta kimatija s ulomaka arhitrava iz sv. Jurja u Janjini.¹⁵ Geometrijska stilizacija kimatija mogla bi nas zavesti, da ulomke datiram o u IX. st. Takvom se datiranju ne bi protivila čak ni epigrafika, a u prilog bi mu išla i činjenica, da je kimatij tropruto riješen. Sastoji od niza veoma šiljastih i visokih lukova, spojenih pri dnu horizontalnom pruticom. U prostoru između lukova nalaze se opet tropruti trokutići, a u prostorima između šiljaka lukova i trokuta sa svake strane još po jedan trokutić. Nego, iznad votivnoga natpisa nalazimo niz rakovica, koje su analogne rakovicama sa sućuračkoga luka.¹⁶ Te su rakovice shvaćene još sasvim antički; niske su, debele, nisu višepрудо riješene, te su u svojim bazama povezane. Tako imamo ovdje gotovo u sitnice reproduciran antički »pasji skok«. A kako se epigrafika ne protiviti ranom datiranju toga spomenika, to sam sklon datirati ga u prvu polovinu VIII. st. Time bi ujedno bila datirana i ova varijanta kimatija (na priloženom crtežu h).

Konačno dolazimo do krajnjega shematiziranja kimatija (na priloženom crtežu i). To je varijanta, što je nalazimo na arkadi, uzidanoj u kući do krstionice u Splitu. Motiv se sastoji od po dvije paralelne crte, koje su postavljene simetrično u parovima.¹⁷ Karaman je u dvoumici, da li da taj spomenik datira u VII. ili VIII. st. Poluokružni oblik luka nije uobičajen u zreloj fazi pletera, a osim toga na njemu nema ni traga pleteru. Sklon sam u ovoj arkadi gledati spomenik VII. st. U to bi se onda vrijeme možda mogla datirati i ova varijanta kimatija.

Time bi bio zaključen niz važnijih varijanata kimatija, koje se javljaju na starohrvatskim spomenicima pleterne dekoracije. Možda će ovaj pokušaj njihova datiranja korisno poslužiti kod datiranja drugih nedatiranih spomenika ranoga Srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

¹³ Karaman, O spomenicima, str. 87.

¹⁴ M. Barada, Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca, Serta Hofffilleriana, Zagreb 1940.

¹⁵ Č. Truhelka, Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931, str. 196, sl. 127.

¹⁶ Karaman i u zadnjem svom članku, u kome dotiče pitanje nadvratnika iz Sućurca (Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti, Starohrvatska prosvjeta, III serija, sv. 2., str. 100—101), datira taj nadvratnik u drugu polovinu VIII. st.

¹⁷ Karaman, O počecima srednjevjekovnog Splita do godine 800, Serta Hofffilleriana, str. 425.

U vezi gornjih razmatranja ne će možda biti beskorisno ponovno se osvrnuti na arkadu ciborija, uzidanu u sakristiji katedrale u Kotoru. I na njoj se javlja jedna od varijanata kimatija, o kojoj smo već govorili. U najnovije se vrijeme osvrnuo na tu arkadu nešto opširnije L. Mirković.¹⁸

Kako V. Novak natpis na toj arkadi datira s pravom u XI. st., to je iskrsllo pitanje: kako uskladiti ovo datiranje s pojavom oblika \diamond za o na likovima lavova s te arkade, kad se taj oblik kod nas redovito datira dva, pa i tri stoljeća prije. Mirković je problem riješio na taj način, što tvrdi: »Donji deo njegov (arkade ciborija, moja opaska) sa reljefima lavova je ostatak kivorija iz jedne kotorske crkve iz početka IX veka, možda baš Andrejačijeve prve crkve Sv. Trifuna iza 809 godine. Ova crkva morala je biti porušena, kada je iz nje uzet kivorij za crkvu Sv. kotorskih mučenika u Kotoru, podignutu u prvoj polovini XI veka, ali je na njega dodana gore greda sa natpisom ANDREE SCI...«

Međutim, gornja horizontalna greda s votivnim natpisom nije naknadno dodana iznad arkade, jer su arkada i greda rađeni iz jednoga komada mramora, kako to dodaje Mirković u bilješci na kraju svoga članka. Informaciju o tome dao mu je D. Šerović. Usprkos tome Mirković dodaje (u istoj bilješci): »Fragmenat ulcinjskog kivorija takođe govori za to, da je greda sa natpisom: ANDREE SCI... na kotorskom kivoriju kasnije dodana.« Taj ulcinjski ciborij (danas u Narodnom muzeju u Beogradu) u svakom je pogledu analogan kotorskom: identični su im i dekorativni elementi i čitava kompozicija. Jedina je razlika u sadržaju natpisa na horizontalnoj gredi, kao i u epigrafskim značajkama. Na ulcinjskom se, naime, votivnom natpisu javlja i onaj značajan oblik \diamond za o: to je vjerojatno argumenat (iako toga izričito ne kaže), da Mirković i dalje ustraje kod hipoteze, da je vodoravna greda na kotorskom ciboriju kasniji dodatak. Jer ako je oblik \diamond karakterističan za naše epigrafske spomenike od VII. do početka IX. st., onda ulcinjski ciborij očito potječe negdje iz toga razdoblja. Prema tome i njegov analogon, kotorski ciborij, mora potjecati također iz toga vremena, pogotovo kad se i kod ovoga (na trupu lava iznad arkade) javlja oblik \diamond . Kako, međutim, natpis iznad arkade pokazuje apsolutne epigrafske karakteristike XI. st. kod nas, to ne preostaje ništa drugo, nego zaključiti, da je vodoravna greda s natpisom iznad arkade dodana dva stoljeća kasnije.

Već je Karaman⁵ uočio, da je na toj arkadi ciborija »čitav repertorij i zreo stil pleternih skulptura«. Prema tome arkada ne bi padala u IX. st. Nego, kod datiranja u završnu fazu pleterne dekoracije smeta ga osobito »antikni astragal i klasična „oka“ u savijucima troprutastih pletenica, pa biljke, što proviruju do nogu zvijeri«. Zbog tih razloga on ipak datira kotorsku arkadu u početak IX. st. Tako je onda datira i Mirković.

Nema sumnje, da arkada ciborija stilski pada u zrelu odnosno završnu fazu pleterne dekoracije. To pokazuje već sama usporedba s bilo kojim, datiranim, spomenikom iz razvojne faze te dekoracije. Pojava astragala i »oka« nije značajna samo za početnu, nego i završnu fazu pleterne deko-

¹⁸ Fragmenat kivorija u crkvi Sv. Trifuna u Kotoru, Starinar SAN, NS knj. II, 1951.

racije, kako to i sam Karaman ističe s pravom na mnogo mjesta u svojim radovima o pleternoj dekoraciji. To isto vrijedi i za varijantu jonskoga kimatija ispod samoga natpisa na gredi. Ako su, dakle, pojedini dekorativni elementi značajni i za početnu i za završnu fazu pleterne dekoracije, a čitava arkada kao cjelina daje nesumjivi dojam, da pada u završnu fazu te dekoracije, onda nema razloga, da je ne datiramo u XI. st. Tome dolazi još i značajan motiv lava u uglovima iznad arkade. To je, u ovakvoj stilizaciji, motiv, koji nagoviješta romaniku; ne poznajem nijednoga, sigurno datiranog, ciborija iz ranijih stoljeća, koji bi primjenjivao taj izrazito romanički motiv. Na starijim ciborijima dolazi redovito u trokutima iznad arkade križ s rozetama (S. Giorgio di Valpolicella¹⁹), rozeta i ljiljani (Rim, S. Giovanni in Laterano²⁰), grozdovi (Ravenna, S. Appollinare in Classe²¹), pleterni čvor (sv. Marta u Biacima²²), i sl. Takve, čisto romanički koncipirane životinjske figure (lav, grifon, paun) javljaju se i na arkadama ciborija, koje vjerojatno potječu iz srušene crkve Sv. Petar Novi u Zadru.²³ Jednoj od tih arkada pripada sigurno i trabes s votivnim natpisom prokonzula Grgura, koji nam je u izvorima zajamčen između god. 1033 i 1036. U vezi s time Cecchelli zaključuje, da stil arkada nije u suprotnosti s umjetnošću prvih decenija XI. st. S jednom od tih arkada povezan je i trabes,²⁴ koji ispod rakovica nosi motiv šahovskih polja: taj se motiv u početnoj i zreloj fazi naše pleterne dekoracije ne javlja nikada. Tako nas sve analogije, a i stilska koncepcija kotorske arkade upućuje na XI st., kad se već pomaljavu prvi tragovi romaničkoga shvaćanja.

Spomenuli smo već, da je ulcinjski fragmenat²⁵ po koncepciji, upotrebi ornamentalnih motiva i njihovom rasporedu analogon kotorskoj arkadi. Baš on je dokaz, da kotorski ciborij nije bio sastavljen iz dva dijela. Kod njega je raspored motiva sasvim isti kao i kod kotorskog: troprute polukružnice koje se presijecaju, natpis, kimatij, tropruta pletenica, lavovi u kutovima iznad arkade, na arkadi dva niza astragala koji uokviruju međusobno povezane troprute kružnice i rombove. Mirkovićev prvobitni hipotetički ciborij (donji dio današnjega ciborija) iz vremena iza god. 809. nije mogao biti takav, kakvim ga on zamišlja. Njegov je ciborij trebao završavati motivom jonskog kimatija. Kimatij, međutim, nikad ne tvori završni vijenac na našim spomenicima unutrašnjeg crkvenog uređaja s pleternom dekoracijom. U antičkoj arhitekturi kimatij simbolizira sudar dviju suprotnih sila: težinu grede, koja pritište u smjeru sile teže, i stremljenja u vis podupornja, koji podržava gredu. Prema tome, kimatij u antiki ne stoji samostalno, nego uvijek u vezi s gredom iznad njega: bez te grede on je kao simbol bespredmetan. Pleterna je dekoracija preuzela motiv kimatija sasvim automatski, ne poznavajući njegovu funkcionalnu simboliku. Uprskos tome, ona je zadržala iznad kimatija uvijek

¹⁹ Schaffran, o. c., Taf. 18 c.

²⁰ o. c., Taf. 26.

²¹ o. c., Taf. 28 a.

²² Karaman, Iz kolijevke, sl. 39. — Mislim, da bi bilo korisno revidirati datiranje toga ciborija. Nije tako sigurno, da svi dijelovi rekonstruiranoga ciborija potječu iz istoga vremena.

²³ C. Cecchelli, Zara, Catalogo delle cose d'arti e di antichità d'Italia, str. 189.

²⁴ Karaman, Iz kolijevke, sl. 107.

²⁵ Mirković, o. c., str. 279.

i gredu, koja izvodi pritisak na nj. Prema tome, iznad kimatija nad arkadom kotorskog ciborija bila je sigurno greda. A kad Šerović tvrdi, da je čitava arkada rađena iz jednoga komada mramora, onda je sigurno, da je ta greda bila ona ista, koja je i danas na tom mjestu i koja nosi natpis XI. st. Zato je očito, da obe arkade, kotorska i ulcinjska, u cjelini potječu iz XI. st.

Preko gornjih činjenica ne može prijeći čak ni za volju oblika \diamond za slovo *o*, koji našoj epigrafici zadaje tolike smetnje. Već je davno Karaman ustvrdio,²⁶ da se oblik \diamond nalazi kod nas samo na nekoliko natpisa, koji nisu mladi od IX. st., štaviše da potječu najvećim dijelom iz prve polovine IX. st. Na taj oblik slova *o* osvrnuo se kasnije mnogo opširnije M. Barada.²⁷ On je samo za varijantu $\#$ utvrdio, da se javlja samo u VII. i VIII. st. Ostali spomenici rombičnoga slova *o* javljaju se inače od VI. do XI. st. Kod nas dolazi na direktno datiranom natpisu kraljice Jelene (god. 975) isti oblik, koji susrećemo na kotorskom i ulcinjskom ciboriju, kao i na natpisu Andrejačijevu iz Kotora.²⁸ Kovačević navodi, prema Dechampsu, i nekoliko kasnih epigrafskih primjera, u kojima dolazi rombičko *o* (Vienne X. st., Poitiers god. 969., Elne god. 1069.). Prema tome, pojava oblika \diamond na našim spomenicima ne znači, da spomenik mora padati u VIII. ili najkasnije IX. st. Za nas je svakako u tom pravcu najvažniji natpis kraljice Jelene, jer je direktno datiran. On jasno dokazuje, da je još potkraj X. st. oblik \diamond za slovo *o* u našim epigrafskim spomenicima u upotrebi. Zato ne vidim ni s epigrafske strane nikakve smetnje za datiranje arkade kotorskoga ciborija u prvu polovinu XI. st., to jest u vrijeme, kad prema Mirkovićevim izvodima Kotorani grade crkvu u čast trojice kotorskih mučenika. Te Mirkovićeve izvode, kao i njegovo tumačenje votivnoga natpisa na arkadi kotorskoga ciborija, prihvaćam u cijelosti.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Beitrag zur Chronologie der altkroatischen Denkmäler mit Flechtbandornamentik

Eines der häufigsten Motive der frühmittelalterlichen Flechtbandornamentik in Kroatien ist das Motiv des Eierstabes (gr. kymation). Auf Grund datierter oder datierbarer Denkmäler in Kroatien bzw. in Italien können wir etliche Variationen dieses degenerierten jonischen Eierstabes wenigstens annähernd datieren.

Die Variation a und b setzt der Verfasser in die zweite Hälfte des IX. Jahrh.; in der ersten Hälfte des XI. Jahrh. finden wir sie wieder in der Flechtbandornamentik. Die Variation c kann man in die erste Hälfte des IX. Jahrh. datieren, die Variation d dagegen Ende des IX. Jahrh. Die Variation e setzt der Verfasser in den Zeitabschnitt vom Ende des VIII. bis in die erste Hälfte des IX. Jahrh.; im XI. Jahrh. erscheint sie wahrscheinlich wieder in der altkroatischen Ornamentik. Die Variation f kann man vielleicht um die Hälfte des IX. Jahrh. setzen. Die

²⁶ Spomenici u Dalmaciji u doba narodnih vladara, Šišićev zbornik, Zagreb 1929.

²⁷ O. c.

²⁸ J. Kovačević, Srednjevekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske, Spomenik SAN, CIII, 1955, str. 41—45.

Variation g setzt der Verfasser in die erste Hälfte des VIII. Jahrh., ebenso wie die Variation h. Dem VII. Jahrh. gehört endlich wahrscheinlich die Variation i an.

Die Variation a findet man auch an einem Bruchstück des Ziboriums im Dome zu Kotor. Ein ganz ähnliches Bruchstück aus Ulcinj befindet sich heute im Nationalmuseum in Belgrad. Obwohl die beiden stilistisch sicher ins XI. Jahrh. zu setzen sind, hat man sie bisher in die erste Hälfte des IX. Jahrh. datiert. L. Mirković in seinem Aufsatz »Ein Ziboriumfragment in der Kirche des hl. Tripun zu Kotor« (1951) meint, der untere Teil des Ziboriums zu Kotor (wo man im Worte LE \diamond die charakteristische Form \diamond für das o findet) stamme aus dem IX. Jahrh., der obere Teil dagegen (mit der Inschrift, die epigraphisch sicher in das XI. Jahrh. zu setzen ist) sollte nachträglich im XI. Jahrh. hinzugefügt sein. Dem widerspricht die Tatsache, dass das ganze Bruchstück aus einem einzigen Stück Marmor gemeißelt ist. Die Form \diamond findet man auf den altkroatischen Inschriften noch in der zweiten Hälfte des X. Jahrh., in Frankreich sogar in der zweiten Hälfte des XI. Jahrh. Da also weder die Epigraphik, noch der Stil des Ziboriums dem XI. Jahrh. widerspricht, so können wir mit ziemlicher Sicherheit die beiden Bruchstücke (aus Kotor und Ulcinj) in das XI. Jahrh. setzen, d. h. in die Zeit, wo man zu Kotor — nach Mirković's Meinung — die Kirche der heiligen Märtyrer erbaut hat.